

УДК 316

Ф. Ф. ШАНДОР

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНІ ВІДНОСИНИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ТА БІОПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ

Найважливішою особливістю соціальної роботи як професійної діяльності є характер відносин між спеціалістом і клієнтом. На відміну від суб'єкт-об'єктних відносин, притаманних іншим видам допомагаючих професій, у процесі соціальної роботи зазвичай складаються суб'єкт-суб'єктні відносини, за яких клієнт і соціальний працівник виступають партнерами в подоланні складних життєвих ситуацій. Пріоритетним у соціології соціальної роботи є розуміння людини як живої біопсихосоціальної системи, у взаємодії структурного, функціонального, психічного, свідомісного та поведінково-діяльнісного рівнів. Ця жива біопсихосоціальна людина і є носієм особистісних характеристик.

Ключові слова: суб'єкт-суб'єктні відносини, допомагаючі професії, соціальна робота, соціологія, біопсихосоціальна людина.

Дотримуючись певної системи цінностей, соціальна робота як особливий різновид соціальної взаємодії людей намагається будувати відносини між учасниками цих взаємодій на партнерських засадах. Це призводить до того, що до суб'єктів соціальної роботи зараховують державу загалом, яка здійснює соціальну політику, державні, благодійні і громадські організації, працівників соціальної сфери.

До суб'єктів соціальної роботи зараховують і клієнтів, адже від них очікують активної участі в подоланні власних проблем, а також волонтерів та членів громади. Зауважимо, що в сучасній фаховій соціальній роботі клієнтом соціальної роботи вважають окрему особу, групу людей, їхніх родичів, сім'ї, громади, які є адресатами соціальної роботи і які не можуть самотійно вирішити свої проблеми, вийти із життєвої кризи, функціонувати самотійно й тому потребують сторонньої допомоги фахових соціальних працівників.

Закон України «Про соціальні послуги» (2003 р.) визначає, що соціальна допомога може надаватися людям, котрі потрапили у складні життєві обставини (ці обставини можна розглядати як об'єкт соціальної роботи). Тобто практично кожна людина може стати клієнтом соціальних служб, коли виникає ситуація чи обставини, які неможливо об'єктивно подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо). Ці ситуації, висувають до людей вимоги, які перевищують їхній звичний адаптивний потенціал, вони приховують у собі або виклик, або загрозу життєдіяльності людини, а інколи викликають

непоправні втрати. Кожна з них також обмежує активність індивіда, висуває вимоги, які потребують додаткових моральних і матеріальних ресурсів.

Соціальні служби зазвичай мають певні критерії, за якими вони визначають своїх клієнтів, критерії надання того чи іншого різновиду допомоги. Умови отримання допомоги, тих чи інших послуг у державних соціальних службах визначені законодавством або іншими нормативно-правовими документами, недержавні соціальні служби можуть встановлювати такі критерії, виходячи із власної місії, принципів роботи та можливостей.

Сучасна соціальна робота як професійна діяльність спрямована на задоволення потреб клієнтів, а в кінцевому підсумку – досягнення того, що клієнти будуть спроможні самостійно вирішувати свої проблеми. При цьому вона ґрунтується на переконанні, що ми не знаємо зазвичай, що є найкращим для іншої людини. Вона знає це краще за фахівців. Хоча часом люди потребують інформації про альтернативні можливості, відносні переваги та недоліки альтернативних способів дій. Інколи люди потребують навчання щодо прийняття рішень. Можливість підтримувати людей у кризових ситуаціях виразити себе, зважувати можливості, приймати рішення, підтримка їх у запровадженні таких рішень вимагає від соціального працівника не лише неавторитарної позиції, а й глибокого переконання, що кожен має право та здатність вести помірковано задовільне життя.

Варто підкреслити, що стан клієнта є динамічним. Соціальному працівникові потрібно прагнути розвивати самостійність своїх клієнтів. Клієнт не повинен бути залежним, для відносин із соціальним працівником має бути характерна партнерська взаємодія. Важливо зрозуміти, що клієнтом за певних обставин може стати кожен, і цей процес «перетворення в клієнта» починається одночасно із взаємодією із соціальним працівником та укладається угода/контракт (які можуть існувати як в усній, так і письмовій формі) про співпрацю.

Варто зауважити, що чимало клієнтів з таких груп, як люди, що мають соматичні чи психічні захворювання або інвалідність, старі люди, ті хто вживає наркотики, можуть залишатися клієнтами соціальних служб досить тривалий період, іноді впродовж усього життя, тоді як для інших це може бути лише короткотривалий епізод. Деякі люди, які мають досвід бути клієнтами, самі пізніше можуть стати соціальними працівниками, здобувши відповідну освіту. Такі приклади в соціальній роботі непоодинокі, і професіонали підтримують бажання колишніх клієнтів допомагати людям зі схожими проблемами, які в своїй професійній діяльності можуть спиратися на власний досвід долати проблеми та бути в ролі клієнта. Тому недоцільно протиставляти клієнтів соціальним працівникам. Разом із тим соціальні працівники повинні брати на себе відповідальність щодо тих, хто став клієнтом (чи то з власної волі, чи був змушений працювати із соціальним працівником з огляду на вимоги інших агенцій або закладів). Ця від-

повідальність стосується пошуку прийнятних етичних шляхів розв'язання проблем клієнтів та можливих наслідків прийнятих рішень.

Таким чином, найважливішою особливістю соціальної роботи як професійної діяльності є характер відносин між спеціалістом і клієнтом. На відміну від суб'єкт-об'єктних відносин, притаманних іншим видам допомагаючих професій, у процесі соціальної роботи зазвичай складаються суб'єкт-суб'єктні відносини, при цьому допомога орієнтована переважно на активізацію клієнтів.

Сукупність різних наукових підходів до розуміння сутності людини можна звести до трьох основних концепцій проблеми людини залежно від трактування співвідношення біологічного та соціального: біологізаторська; суто соціальна (соціологізаторська); біосоціальна.

Суть *біологізаторської* концепції полягає в тому, що біологічні фактори вирізняють як головні, визначальні в життєдіяльності людини. Одним із прихильників такого розуміння природи людини був *З. Фрейд*, який звернув увагу на негативні ірраціональні сторони людини, пов'язані з її біологічною природою та психікою. Насамперед, сексуальні потреби є, як він стверджував, головними в людській природі, і «доводи розуму безсилі проти їх пристрастей».

Сутність *соціологізаторської* концепції – розуміння людини як соціальної, предметно-діяльної істоти, лише як носія суспільних відносин.

На думку російського філософа *Е. В. Ильєнкова*, спочатку й до кінця особистість – це явище соціальної природи, соціального походження. Мозок же – лише матеріальний орган, за допомогою якого особистість здійснюється в органічному тілі людини, перетворюючи це тіло в слухняне, легко кероване знаряддя¹.

Серед характеристик соціологізаторського розуміння, що обмежують його можливості щодо адекватного уявлення сутності людини, можна виокремити такі:

1. Перебільшення ролі найвищих соціальних впливів на людину.
2. Абсолютизація ролі соціального стосовно психіки людини.
3. Ігнорування індивідуального рівня буття людини.
4. Ігнорування індивідуальних відмінностей людей.

Як бачимо, ні біологізаторська, ні соціологізаторська концепції не в змозі дати наукових пояснень природи людини, насамперед через свою односторонність.

«Людина та її історія виявляються найскладнішими явищами в світі, – наголошував *П. Сорокін*. – Пояснити їх за допомогою якогось одного принципу – справа безнадійна. Звідси – хибність і безнадія всяких моніс-

¹ Ильєнков Э. В. Что же такое личность? С чего начинается личность. Москва, 1983. С. 328.

тичних теорій, що роблять спроби пояснити історію та діяльність людей за допомогою одного фактора»¹.

У прагненні подолати однобічність і об'єднати раціональні елементи кожної з розглянутих крайніх позицій виникла *біосоціальна* концепція людини.

У цій концепції людську природу розуміють як біосоціальну. Людину при цьому розглядають як істоту, що живе за біологічними та соціальними законами. У ній є як соціальна (головна), так і повноцінна біологічна сторони, які перебувають у стані діалектичної єдності.

Досить вдалим та науково обґрунтованим видається розуміння людини як живої біопсихосоціальної багаторівневої системи. Людина в цій концепції представлена як багаторівнева жива система. Таких рівнів п'ять:

1. Структурний.
2. Функціональний.
3. Психічний.
4. Свідомий.
5. Поведінково-діяльний.

Жоден із цих рівнів не є самостійним. Кожен з них виконує свою специфічну роль у системі й слугує невід'ємним її компонентом. Усі вони поєднуються системотвірним фактором – кінцевим результатом функціонування живої системи.

Структура системи передбачає певний ієрархічний зв'язок між рівнями, який зумовлений поетапним еволюційним виникненням. Кожен рівень надбудовувався один над одним, утворюючи своєрідну ієрархічну структуру. У ній перший структурний рівень є наче матеріальною основою виникнення другого, функціонального рівня. На базі функціонального сформувався третій, психічний рівень, який, у свою чергу, є природною передумовою для формування четвертого рівня – рівня свідомості. Останній став передумовою для формування поведінково-діяльного рівня, випробовуючи разом з ним формувальний вплив трудової діяльності.

Таким чином, кожен визначений рівень ґрунтується на можливостях і якостях наступного, справляючи на них інформаційний, енергетичний та інший впливи. Вищі рівні ніби вбирають у себе, інтегрують наступні рівні й надають їм якісно нового характеру.

Тому всі нижчі рівні й належні до них елементи мають на собі відбиток попередніх. Подібна структура надає можливість вивчати різні рівні організації людини частковим наукам, використовуючи для цього свою методику дослідження. Водночас осмислення взаємозв'язку часткових результатів досліджень вимагає інтегративного підходу, спираючись на найбільш узагальнювальні науки про людину, зокрема на соціологію.

Системні характеристики людини:

Людина – багаторівнева жива система.

¹ Сорокин П. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. Москва, 1994. С. 181–182.

Людина – жива система, що відрізняється від усіх небіологічних систем ознаками життя та своєю поведінкою. Це постійна неперервна система, яку зупинити неможливо. Вона виникає, руйнується за особливими законами.

Людина – система, яка саморегулюється, їй притаманні адаптивні механізми саморегуляції, що надають змогу реагувати зміною своєї поведінки на будь-яку зміну навколишнього середовища.

Людина – соціальне інтегрована жива система. Ця здібність у ній виникла внаслідок зростання впливу соціальних факторів у процесі еволюції. Праця, свідомість, мовлення, мислення та інші атрибути людини вплинули на всі елементи та рівні системи, надавши їй соціального інтегративного характеру.

Людина – відкрита система, яка не може існувати в розриві з навколишнім світом, природним і соціальним середовищем, без безперервного обміну з ними речовиною, енергією та інформацією. Людина й середовище – це нова система, між елементами якої в процесі еволюції склалася своєрідна динамічна рівновага. Будь-яке відхилення від неї слугує головним джерелом активності живої системи.

Зауважимо, що всі рівні людини-системи залучено до виконання центрального завдання – підтримання цілісності, стійкості й здатності до розвитку всієї системи. Як *структурний, так і функціональний* рівень – це функціональні об'єднання певного числа структурних елементів, призначених еволюцією для виконання життєво важливих завдань. Основними структурно-функціональними підсистемами є такі: опорно-рухова, серцево-судинна, дихальна, травленнєва, сечовидільна, статеві, ендокринна, гуморальна й нервова.

Наступний рівень – *психічний*, його матеріальним носієм є центральна нервова система, яка має специфічну форму відображення реальної дійсності, а також складнішу інтегруючу функцію. Саме ці властивості дають підстави розглядати психічну діяльність людини як особливий, більш високий рівень функціонування живої системи. Завдяки центральній нервовій системі людина швидко й адекватно відтворює реальну дійсність, ефективніше пристосовується до середовища існування, врешті-решт, нервова система об'єднує, організовує та коригує діяльність усіх інших систем організму на виконання поставлених перед ним завдань. Зауважимо, що в корі великих півкуль головного мозку знаходиться головний центр управління свідомою діяльністю людини.

Рівень свідомості – це соціальна інтегрована система психічних функцій людини, за допомогою якої вона отримує можливість в ідеальній формі адекватно відтворювати всі прикмети, явища й процеси реальної дійсності та перетворювати світ за своїми інтересами.

Свідомість – це продукт людського мозку, що має глибокі внутрішньо необхідні зв'язки з іншими елементами живої системи й зумовлений ними. Збагативши людину новими, соціальними формами життєдіяльності,

вона не втратила зв'язку з попередніми рівнями живої системи. Підвівшись над ними в ході еволюції, свідомість об'єднала всі рівні, чим надала всій системі соціального інтегрованого характеру.

Із рівнем свідомості пов'язано й формування особистості під впливом факторів соціального середовища. Однак, будучи соціально зумовленим, її формування нерозривно пов'язано з попередніми рівнями людини: структурним, функціональним, психічним. Наприклад, характер пов'язаний з темпераментом, а отже, і з типами нервової діяльності, які безпосередньо залежать від структури нервової системи. Тому особистість у загальнолюдському плані має свою стійку структуру, яка включає в себе такі компоненти: *емоції, волю, характер, здібності, мовлення*. Ці компоненти є основними, на них їх будуються інші характеристики особистості: *свідомість, ідеали, спрямованість* тощо.

Усі компоненти особистості виконують різні функції, але спрямовані на посилену й швидку реалізацію потреб, що виникають. У свою чергу, потреби пов'язані не лише з рівнем свідомості, а й з усіма іншими рівнями живої системи. Це дає підстави для виділення в особистості, поряд із свідомими, й інших рівнів: структурного, функціонального, психічного¹.

Загалом у сучасній соціальній роботі дотримуються біопсихосоціального підходу до розуміння людини, що дає змогу соціальним працівниками можливості для цілісного бачення проблем захисту життєвих сил людини як біопсихосоціальної істоти.

Висновки. Найважливішою особливістю соціальної роботи як професійної діяльності є характер відносин між спеціалістом і клієнтом. На відміну від суб'єкт-об'єктних відносин, притаманних іншим видам допомагаючих професій, у процесі соціальної роботи зазвичай складаються суб'єкт-суб'єктні відносини, за яких клієнт і соціальний працівник виступають партнерами в подоланні складних життєвих ситуацій.

Пріоритетним у соціології соціальної роботи є розуміння людини як живої біопсихосоціальної системи, у взаємодії структурного, функціонального, психічного, свідомісного та поведінково-діяльнісного рівнів. Ця жива біопсихосоціальна людина і є носієм особистісних характеристик.

Функціональний підхід у соціології орієнтує на властивості реального суб'єкта соціальної роботи, пояснюючи соціальні статуси та ролі. Зокрема, теорія ролей допомагає визначити статус клієнта і його відносини з іншими, зокрема, із соціальними працівниками, пояснення поведінки клієнта, який переживає конфлікт ролей чи неоднозначність ролі. Формування соціальних ролей відбувається під впливом соціальних очікувань та ефекту стигматизації.

Соціальні працівники в процесі соціальної взаємодії з клієнтом виконують одну або низку професійних ролей, які можна визначити як модель поведінки, детерміновану фаховою культурою, або як робочу функцію, що передбачає застосування певного підходу, або як низку завдань,

¹ Лукашевич М. П. Соціологія економіки. Київ : Каравела, 2005. С. 72–75.

виконання яких очікують від працівників. Існують різні класифікації ролей і функцій соціальних працівників. Якщо виходити із цілей практики соціальної роботи, то можна виділити чотири групи ролей: практичні; посередницькі; адміністративні; пов'язані з аналізом політики та розвитком систем.

Список використаної літератури

1. Merriam Webster's Collegiate Dictionary. URL: www.britanica.com (дата звернення: 17.10.2018).
2. Абрахам М. Наша задача усилить роль социологии в формировании справедливого общества. *СОЦИС*. 2015. № 7. С. 3–5.
3. Антологія соціальної роботи : в 7 т. Київ : ДЦ ССМ, 2001–2003.
4. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования : учеб. пособие. Киев, 2002.
5. Бех В. П., Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціальна робота в сучасному суспільстві : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 601 с.
6. Вдовиченко Л. Н. Глобальная социология перед новыми вызовами. *СОЦИС*. 2015. № 7. С. 25–29.
7. Григорьев С. И., Гусянова Л. Г. Социология для социальной работы : учеб. пособие. Москва : Изд. Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2002. 164 с.
8. Добренков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология : в 15 т. Москва : ИНФРА-М, 2005. Т. 8. Социализация и образование.
9. Добренков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология : в 15 т. Москва : ИНФРА-М, 2004. Т. 2: Эмпирическая и прикладная социология. 986 с.
10. Карпенко О. Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навч.-метод. посібник. Київ : Слово, 2011. 248 с.
11. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія масової комунікації : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2015. 367 с.
12. Лукашевич М. П. Соціологія сім'ї: теорія і практика : навч. посібник. Київ : ППК ДСЗУ, 2012. 186 с.
13. Лукашевич М. П. Загальна соціологія : конспект лекцій. Київ, 2016.
14. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. Київ : Каравела, 2011. 368 с.
15. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціологія соціальної роботи (курс лекцій) : навч. посібник. Київ : ППК ДСЗУ, 2009. 210 с.
16. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс : підручник. Київ : Каравела, 2008. 408 с.
17. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціологія соціальної роботи. *Психологія і суспільство*. 2014. № 1. С. 107–150.
18. Попов Е. А. Современная социология в перекрестье междисциплинарности. *СОЦИС*. 2013. № 8. С. 23–29.
19. Попович Г. М. Інституалізація соціальної роботи в Україні : монографія. Ужгород : МПП «Гражда», 2003. 188 с.
20. Руженський М. М. Система соціального захисту у транзитивному суспільстві : монографія. Київ : ППК ДСЗУ, 2015. 384 с.
21. Сидоров В. Профессиональная деятельность социального работника: ролевой поход. Винница : Глобус-прес, 2006.
22. Сидоров В. Профессиональная деятельность социального работника: ролевой подход. Винница : Глобус-прес, 2006. 408 с.
23. Соціальна робота : навч. посібник / за ред. Т. В. Семигіної, І. М. Григи. Київ : КМ Академія, 2004. Ч. 1. Основи соціальної роботи.
24. Соціологічна енциклопедія / укл.: В. Г. Городяненко. Київ, 2008.

25. Толстова Ю. Н. История методов исследования как отражение эволюции теоретической мысли в социологии. *СОЦИС*. 2013. № 8. С. 13–23.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2018.

Шандор Ф. Ф. Субъект-субъектные отношения в социальной работе и биопсихосоциальный подход к пониманию человека

Важнейшей особенностью социальной работы как профессиональной деятельности является характер отношений между специалистом и клиентом. В отличие от субъект-субъектных отношений, присущих другим видам помогающих профессий, в процессе социальной работы обычно состоят субъект-субъектные отношения, при которых клиент и социальный работник выступают партнерами в преодолении сложных жизненных ситуаций. Приоритетным в социологии социальной работы есть понимание человека как живой биопсихосоциальной системы, во взаимодействии структурного, функционального, психического и поведенчески-деятельного уровней. Этот живой биопсихосоциальный человек и есть носителем личностных характеристик.

Ключевые слова: *субъект-субъектные отношения, помогающие профессии, социальная работа, социология, биопсихосоциальный человек.*

Shandor F. Subject-Subject Relations in Social Work and a Biopsychosocial Approach to Understanding a Person

The most important feature of social work as a professional activity is the nature of the relationship between the specialist and the client. Unlike subject-subject relations inherent in other types of helping professions, in the process of social work there usually consist subject-subject relations in which the client and the social worker act as partners in overcoming difficult life situations. The priority in the sociology of social work is the understanding of a person as a living biopsychosocial system, in the interaction of the structural, functional, mental and behavioral-active levels. This living biopsychosocial person is the carrier of personal characteristics.

Functional approach in sociology focuses on the properties of the real subject of social work, explaining social statuses and roles. In addition, role theory helps determine the client's status and his relationship with others, in particular with social workers, explaining the behavior of the client, who is experiencing a conflict of roles or ambiguity in the role. The formation of social roles takes place under the influence of social expectations and the effect of stigmatization.

Social workers in the process of social interaction with the client produce one or a number of professional roles that can be defined as a pattern of behavior determined by a professional culture, or as a work function that involves the application of a particular approach, or as a series of tasks whose execution expect from workers. There are different classifications of roles and functions of social workers. If we proceed from the goals of the practice of social work, we can distinguish four groups of roles: practical; mediation; administrative; related to policy analysis and system development.

Key words: *subject-subject relations, helping professions, social work, sociology, biopsychosocial person.*